

על קצה הלשון: הניב הגילכי השפה – פרסית; הניב – גילכי; המקום – הראט אפגניסטאן

הפיסקה הראשונה מיותרת והיא סותרת את הפיסקה השנייה.

השפה המדוברת באפגניסטאן מקורה במשפחת השפות ההודו-איראניות. ככל שפה חיה גם הניבים הפרסיים שבאפגניסטאן ממשיכים להתפתח, לקמול, להשתנות, להתרחב ולהתכווץ, בכל רגע ורגע. שפה שלא משתמשים בה הולכת ודועכת ובסופו של דבר נידונה לכליה. שפה שמתמשים בה, כפי שאמרתי, משתנה ללא הרף, ובאופן שונה מאזור אחד לאזור אחר.

האנשים [מיותר] באפגניסטאן מדברים בעיקר בשתי שפות, פושטו ודארי. אלו הן שפות חיות לכל דבר ועניין, ומהן יצאו כמובן ניבים רבים. רוב היהודים באפגניסטאן, בהראט ובקאבול, דיברו דארי. דארי הוא ניב חשוב בפרסית וישנה ספרות ועיתונות ענפה בשפה זו. זוהי גם השפה המדוברת בעיקר בחלק המערבי של אפגניסטאן, אף על פי שיש הבדל בין דארי קאבולי לדארי הראטי. מי שקרא את "אלף שמשות זהרות" מאת חאלד חוסייני מבין אולי את כובד המשמעות של הדיאלקט המדובר, כיצד זיהו את דוברת הדארי מהראט, וכיצד היה זה ממש עניין של חיים ומוות ביד הלשון.

היהודים בהראט דיברו בדארי (הקרויה גם 'הראתית'). העגה שבפי היהודים הייתה שונה מהעגה ההראתית שבפי המוסלמים בהיותה משולבת עם מילים מלשון הקודש. למשל היהודים שרו 'שודי חתן' ואילו המוסלמים שרו 'שודי דאמאד'. כמו כן רווחה בקרב עגת סוחרים הקרויה 'לא-תוראי' [שילוב של עברית מקראית עם סיומות פרסיות]. כל יהודי הראט במאות האחרונות מקורם באיראן [כפי שמעיד שמם: יזדי, קשאני, אהואז ועוד]. היהדות הקדומה אבדו עקבותיה בעקבות המרות דת, קטילה, מגפות והגירה. בניב הגילקי השתמשו יהודים שמוצאם ממשד [אנוסים שחזרו ליהדותם בהראט בשנת 1840].

חלק ממשפחות היהודים בהראט אשר שורשיהן באיראן דיברו ניב גילכי. אבל ניב זה היה מיוחד ליהודי הראט, מכיוון שהם השתמשו גם בשיבושי לשון מעברית בנוסף על שיבושי הלשון של הניב הגילכי. אין ספק שקיים הבדל רב בין דוברי הגילכי המעטים שנשארו בעדת יהודי אפגניסטאן כיום לבין שפת הגילכי המקורית ממחוז גילאן שבאיראן. כאמור, מסמני השפה החיה הוא כי הגילכי אשר מלפני כמאה שנה אינה זהה לגילכי של היום.

לצערי לא מצאתי ספרות או כתבים כלשהם בגילכי של יהודי הראט. לעומת זאת מצאתי כתבים רבים משל יהודי אפגניסטאן אשר נכתבו בדארי בכתב רש"י [דארית-יהודית], ביניהם ה"דסטק" של סבי ז"ל וגאג'ון יקותיאל בן שלום בן אליהו. לעומת זאת, ניב גילכי עכשווי ממחוז גילאן הוא שפה חיה ונושמת.

למרות זאת הצלחתי ללקט מעט דוגמאות מהגילכי של הראט כאן, בארץ ישראל:

[הדוגמאות יפות בעיניי]

אבא שלי, אלנתן יקותיאל, דיבר דארי הראטי. הוא נהג לומר לי: "אני לא מבין את אמא שלך, היא מדברת גילכי עם אמא שלה ואני לא מבין אותה." ואמי רחל יקותיאל לבית בצלאל הייתה אומרת לי בגילכי: "למה אתה מדבר גם בניב פרסי איראני? אני לא אוהבת, תדבר כמוני, גילכי." ואני? אני מדבר ערבוב שלם, מכאן ומכאן קיבלתי ושאתי כך שאני מדבר עם שניהם מחד גיסא, אך אין לי ידע שלם באף אחד מהניבים. מאידך גיסא, זה מעולם לא הטריד אותי במיוחד ועל כן גם לא בדקתי לעומק את השוני. לשאלותיי כילד ענו לי תשובות כגון "אנחנו ממשפחת בצלאל מדברים גולכית", או "גולכי זו השפה של משפחת גול" – שכן "גול" הוא שם משפחתה של אמי לפני נישואיה לאבי.

רחל יקותיאל, אמי היקרה, הביאה לפני דוגמאות להבדלים בין הניבים:

סלק את התרנגולת – בניב גילכי יהודי הראטי יאמרו: "קרקא קיש בקון", ובניב דארי הראטי יאמרו: "מורג קיש בקון".

אינני רוצה – בניב גילכי יהודי הראטי יאמרו: "נאוום", ובניב דארי הראטי יאמרו: "נְמִיכּוּם".
ועוד הוסיפה אמי פתגם שגור: "נְאָוּם נְאָוּם טוּ גִיפֶם בְּגֶזֶר", אשר תרגומו המילולי "אינני רוצה אבל תשים בכיסי", ומשמעותו: תן לי בלי שארגיש...

מרים בצלאל לבית גדליהו (אשת דודי יעקב)

בת אביגיל ויהודה גדליהו ז"ל, נכדה ליפה ומישאל גול ז"ל, נולדה בהראט, אפגניסטאן, בשנת 1935, יצאה עם משפחתה להודו בדרך לארץ ישראל בגיל 10 והגיעה לארץ ישראל בגיל 13. נישאה ליעקב ז"ל בן צביה ושמואל בצלאל ז"ל, נכדה ליפה ומישאל גול ז"ל ולאביגיל ויהודה גדליהו ז"ל. בחודש מרץ 2009 הקלטתי את הגברת בצלאל ששרה לי שירי עם משובבי נפש בגילכי וגם תרגמה אותם.

בנה בנצי בצלאל תמלל אותם והעלה אותם ל"יוטיוב" – להלן השירים והכתובות.

שיר ילדים:

דוד חמודי	דוד דוד צ'ה
קח את הבשר, האורז והענבים	גושטה ברנצ'ה מורצ'ה
הזהר לא להיכנס לסמטה	אושקון נרי טו קוצ'ה
פן השוטר יראה אותך	פאלטאן טרה מירוצ'ה

קישור ב "יוטיוב" לשמיעת השיר: <http://www.youtube.com/watch?v=KUklVsxXuY>

שיר אהבה:

אני אהיה ענן שעובר מהר	מאנם אברה מישם – ג'אל ג'אל מדובאם
ואם אתה תהיה ענן שעובר מהר	ת'ה גה אברה מישי – ג'אל ג'אל מדובאי
אני אהפוך לגשם שיורד חזק	מאנם בארש מישם – שרשר מיבורם
ואם אתה תהפוך לגשם שיורד חזק	ת'ה גה בארש מישי – שרשר מיבוראי
אני אהיה ירק בשדה	מאנם סאבזה מישם – מירם טו שרה
ואם אתה תהיה ירק בשדה	ת'ה גה סאבזה מישי – מירי טו שרה

אני אהיה שועל שאוכל מהר
ואם אתה תהיה שועל שאוכל מהר
אני אהיה ערק שנכנס לבקבוק
ואם אתה תהיה ערק שנכנס לבקבוק
אני אהיה צמר גפן שיסגור את הבקבוק
ואם אתה תהיה צמר גפן שיסגור את הבקבוק
אני אהיה מזרן ואשאר שם
ואם אתה תהיה מזרן ותישאר שם
אני אהיה כלה ואישן עליו
ואם אתה תהיה כלה ותישן עליו
אני אהיה חתן ואשכב ליד
ואם אתה תהיה חתן ותשכב ליד
אני לא אתן לך נשיקה ותמות מצער

מֵאֲנִים אֶהְיוּ מִישָׁם – גִּ'אֵל גִּ'אֵל מִיְכוֹרִים
תְּהִי גַּה אֶהְיוּ מִישִׁי – גִּ'אֵל גִּ'אֵל מִיְכוֹרֵי
מֵאֲנִים עֶאֱרֵק' מִישָׁם – מִיָּרֵם טוּ שִׁישָׁה
תְּהִי גַּה עֶאֱרֵק' מִישִׁי – מִיָּרֵי טוּ שִׁישָׁה
מֵאֲנִים פֶּאֱמָבָה מִישָׁם – סֶרְשָׁה מִיבְּאֲנִדָּאָם
תְּהִי גַּה פֶּאֱמָבָה מִישִׁי – סֶרְשָׁה מִיבְּאֲנִדִּי
מֵאֲנִים דָּה שֶׁאֵק מִישָׁם – אוֹנְגָּה מִימוֹנִים
תְּהִי גַּה דָּה שֶׁאֵק מִישִׁי – אוֹנְגָּה מִימוֹנִי
מֵאֲנִים אַרוֹס מִישָׁם – בֶּאֱלֵשׁ מִיחֶאֱבִים
תְּהִי גַּה אַרוֹס מִישִׁי – בֶּאֱלֵשׁ מִיחֶאֱבִי
מֵאֲנִים דּוֹמֵט מִישָׁם – פֶּאֱלוֹט מִישִׁינִים
תְּהִי גַּה דּוֹמֵט מִישִׁי – פֶּאֱלוֹט מִישִׁינִי
מֵאֲנִים מֶאֱצִ' נֶה מִיָּדֵם – אֶזְרָאָם מִימִירִי

קישור ב "יוטיוב" לשמיעת השיר : <http://www.youtube.com/watch?v=yj6rmbDCvk8>

ועוד שיר ילדים:

מִרְאֵד הַמַּתּוֹק (סוכר קאנדי)
איפה קשרת את הסוס?
קשרתי אותו מתחת לעץ הדובדבן
תתגלגל לתוך השמיכה (למיטה)

מִרְאֵד מִרְאֵד אֶקְאֲנִדִּי
אֶסְפֹּטָה קוֹגָּה מִיבְּנִדִּי
זִיָּרָה דְּאֶרְאֲכֵת אֶלוּ
גוֹלְגוֹל בְּזָאן טוּ לְאֵב לוּ

לפני כמה חודשים פרסם ארגון אונסק"ו דו"ח על כך שכ-2500 שפות וניבים בעולם הנם בסכנת הכחדה. בדו"ח נכתבו דרגות החומרה והמלצות לשימור השפות. בין השפות שהוזכרו בדו"ח היו גם שפות שבהן דיברו יהודים באזור אפגניסטאן ואיראן:

- לחלוח – ניב פרסי כורדי שהיה שפתם של יוצאי צפון-מזרח איראן, ובירושלים יש עדיין הדוברים אותו.
- לישנא-דידן – עגה ייחודית של ארמית שהייתה שפתם של יהודי אורמיה בפרובינציית אזרביג'אן הפרסית ונכתבה בכתב רש"י, כפי שיהודי אפגניסטאן נהגו לכתוב פרסית בכתב רש"י. בשפת לישנא-דידן התעוררה התעוררות מסוימת ונדירה על ידי כמה משוגעים לדבר וביניהם אריק מרדכי וניסן אביב, שהצליחו להביא לתודעה העולמית את קיומה של שפה זו על ידי להקת מוסיקה איכותית שהתפרסמה בעולם בשם "נָאשׁ דִּיִּדִין" השרה בלישנא-דידן.

חיפשתי מידע על אודות שפת אמי, ומצאתי שיש תמימות דעים בין החוקר **פרופסור מיכאל זנד**, החוקר **פרופסור אמנון נצר ז"ל** שמסתמך גם על **"קורות אנוסי משהד"** מאת **יעקב דלמגיאן** והחוקר **בן ציון יהושע** לגבי מקור הניב הגילכי שדובר בהראט על ידי היהודים ואשר מקורו מ**משהד [ראה מחקרו 'מנדחי ישראל באפגניסטאן לאנוסי משהד באיראן]**.

נאדיר שאה היה סוני ועורר את חמתם של השיעים. כדי לנטרל את השיעים הוא הגלה ארמנים, כורדים (סונים) למשהד, אולם לאחר מותו נרדפו המיעוטים האלה על-ידי השיעים וביניהם היהודים. מתברר כי משהד הייתה עיר קדושה למוסלמים אשר נאדיר שאה קבע לבירתו, ובשנת 1746 הוא העביר אליה משפחות יהודיות על מנת שאלה יטפלו בעסקיו. התושבים שהועברו למשהד דיברו גילכי ובאו ממחוז גילאן **גילאן**. השם המלא של המקום הוא **גילאן ו מאז נדראן**, "גילאן ומאונגְדְּרָאן". מחוז גילאן נמצא בצפון-מערב איראן דרומית לים הכספי **دریای خزر** והוא אחד מתוך שלושים המחוזות המרכיבים את איראן כיום.

אינוס היהודים התחולל בעקבות פוגרום בשנת 1839. במשך 110 שנים, עד לעלייתם ארצה בראשית שנות החמישים של המאה העשרים, חיו היהודים במשהד חיי אנוסים. כלפי חוץ כמוסלמים ובתוך הקהילה הקפידו על שמירת מצוות [ראה ספרו של בן-ציון יהושע, מנדחי ישראל באפגאניסטאן לאנוסי משהד באיראן]

אולם נאדיר שאה מת והותיר את המשפחות הללו בקרב מוסלמים קנאים. משפחות אלו שמרו בסתר על חיים יהודיים – כלפי חוץ השתמשו בשמות מוסלמיים ובסתר קיימו את מצוות היהדות. מוצאם של יהודי משהד, אשר לימים כונו "אנוסי משהד", לפיכך מגוון עד מאוד. נאדיר שאה העביר ממקומם כורדים (סונים), ארמנים ויהודים מאזור קזווין למשהד כמשקל נגד לשיעים שנאי נפשו. המשפחות היהודיות שהגיעו מקזווין היו כהן, לוי, זוגולי (אהרוני), אקלר, בצל (בצלאל), גרג'י (מקורם כנראה מגאורגיה), דילמאני (מקורם מהעיר דילמאן-סלמס), חכימי, כלי, מרדכי, נסים ורחמני. מאוחר יותר הגיעו משפחות נוספות בעקבות רעב כבד שהיה באזורן: בוקרי (כפר ליד סבזוואר), זר (כנראה צורפי זהב שהגיעו מיזד), חזקיה (צאצאיו של מולא חזקיה) ומשפחת יזדי (הגיעו מיזד בשנת 1770), ומאוחר עוד יותר, בסוף המאה ה-18, הגיעו גם המשפחות כאשאני (מקורה בכאשאן) לארי (היגרו מלאר), מנגי (כפר ליד קזווין) ושמסי. בשנת 1839 היה הפוגרום ויהודי משהד היו לאנוסים. בשנת 1840 ברחו רבים מהם אחרי ששיחדו את אנשי הדת וחזרו לאחיהם היהודים אשר בהראט. עד היום מדברים הקזווינים והמשהדים בניב הגילכי.

מחוז גילאן ביחס לשאר מחוזות איראן

מחוז גילאן

מי שרוצה להרחיב ידיעותיו על לשונות היהודים במזרח מוזמן לקרוא את "לשונות יהודי המזרח וספרותיהם" בעריכת דוד מ' מוניץ ומחקרים המפורסמים במכון יד בן צבי.

ברצוני להודות לנשיא העדה מר **ראובן קשאני** ועורך "משואה" על שעודד אותי לחקור ולהתחקות אחר ביטויים משפת אמי. שמחתי בהצעתו שראוי לכתוב כמה מילים על הגילכי, ושמחתי להיענות לבקשתו.

לקוראינו אשר אמונים על האינטרנט אני מוסיף רשימת אתרים שבהם אפשר לקרוא על הניב הגילכי וכן לשמוע אותו:

מפת השפות עפ"י אזורים באיראן

http://www.iran-maps.com/English_Maps/Iran_Language_Map.jpg

אתר קהילת אנוסי משהד:

<http://www.2all.co.il/Web/Sites/myc/PAGE2.asp>

השפה הגילכית עפ"י ויקיפדיה באנגלית:

http://en.wikipedia.org/wiki/Gilaki_language

סרט על מחוז גילאן ביוטיוב:

<http://www.truveo.com/Gilan-Iran-Country-Side/id/614823237>

מוסיקה ממחוז גילאן:

http://www.persiatours.com/galleries_iran_music.htm#magham

http://guilanian.blogspot.com/2006/09/blog-post_29.html

http://www.persiancultures.com/Academic/gilan_mazandaran_Shomal_Iran.htm

הזמר נאסר מסעודי ששר בגילכי:

http://www.taranehbaran.com/music/masoudi_1.php4

תמונות ממחוז גילאן:

<http://images.google.co.il/images?gbv=2&hl=iw&q=%DA%AF%DB%8C%D9%84%D8%A7%D9%86&sa=N&start=20&ndsp=20>

מחוז גילאן לקוראי פרסית:

<http://gilan. irib. ir/pages/moarefi%20ostan/moarefi%20ostan. html>

סיפור בגילכי:

[/http://www.bala-kaldeh.blogfa.com](http://www.bala-kaldeh.blogfa.com)

בלוגר גילאני מהים הכספי:

<http://caspianous.blogspot.com/2006/06/blog-post.html>

תחנת רדיו – "רדיו זמאנאה":

[/http://zamaaneh.com](http://zamaaneh.com)

אתר מפות איראני

http://www.iran-maps.com/Gilan_Map_Satellite.htm

תודה למר **סירוס סגייאן** שסייע לי באיתור אתרי האינטרנט ולגברת **יעל שלמון** שעזרה לי בעריכת דברי.

בברכה

זאב יקותיאל

0525310106

Zeev-ye@zahav.net.il

מי שמעוניין לקבל את גרסת האינטרנט למאמר זה מוזמן ליצור קשר ואשלח לו